

Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

Том 12

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ

Випуск 6

За редакцією В.О. Моляко

Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
Житомир
2009

ББК 88.45
А43
УДК 159.928 +159.954 + 159.955

*Друкується за ухвалою вченої ради
Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
Зареєстровано постановою президії ВАК України (№ 01- 05/9 від 8 /09/ 1999р.)*

Редакційна колегія:

Моляко В.О., академік АПН України, доктор психол. наук, професор;
Коваленко А.Б., доктор психол. наук, професор;
Мойсеєнко Л.А., доктор психол. наук, професор;
Симоненко С.М., доктор психол. наук, професор;
Чернобровкін В.М., доктор психол. наук, доцент;
Музика О.Л., кандидат психол. наук, доцент;
Третяк Т.М., кандидат психол. наук;
Гулько Ю.А., кандидат психол. наук;
Медведева Н.В., відповідальний секретар.

**Актуальні проблеми психології: Проблеми психології
творчості:** Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. –
43 А Вип.6. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 352 с.
ISBN 978-966-485-001-5

Збірник містить наукові праці з проблем загальної психології, зокрема психології творчості. Наукові статті адресовано викладачам психології та педагогіки вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, науковцям-психологам, іншим фахівцям чия діяльність пов'язана з проблемами обдарованості та творчості.

**УДК 159.928 +159.954 + 159.955
ББК 88.45**

ISBN 978-966-485-001-5

© Інститут психології імені
Г.С. Костюка АПН України, 2009.

ЗМІСТ

Моляко В.А. ТВОРЧЕСКОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ МИРОВОСПРИЯТИЕ	7
Алексеева Ю.А. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ КОНСУЛЬТУВАННЯ.....	19
Бажанюк В.С. РЕАЛІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ	26
Біла І.М. СПРИЙМАННЯ ЯК ОСНОВА ТВОРЧОЇ КОНСТРУКТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	33
Блавацька І.Є. ЗДІБНІСТЬ ДО ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕСТУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	39
Ваганова Н.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ СТАРШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ КАРТИН	46
Гудінова І.Л. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ (БЛОГУ)	51
Денисюк А.С., Денисюк І.А., Кордунова Н.О. ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕЛЕКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	59
Долженко В.В. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	67
Загребельна О.О. ЗАГАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ	73
Загурська І.С. ЗВ'ЯЗОК РЕФЛЕКСІЇ І ПОКАЗНИКІВ САМООЦІНКИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	81
Ісаєва Є.С. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ХВОРОБИ	86

Каламаж Р.В. ПСИХОЛОГО-СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ ТА ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ ЮРИСТА	94
Карпенко Н.А. ГЕНЕЗИС РОЗУМІННЯ БАТЬКАМИ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНOSTІ У ДІТЕЙ	103
Кіричевська Е.В. ПРОБЛЕМНО-ЕВРИСТИЧНІ МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТВОРЧИХ ЗАДАЧ	110
Коваленко А.Б., Якимчук І.П. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	118
Кожанова М.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОГНІТИВНОГО КОНФЛІКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХІРУРГІВ	125
Костюкова К.М. ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПОПУЛЯРНOSTІ У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ	132
Костюченко О.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕКРЕАЦІЙНА ПРОБЛЕМА	137
Кривопишина О.А. ЗДІБНОСТІ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТА МАТЕМАТИЧНОЇ ТВОРЧOSTІ ЯК ДВА РІЗНИХ ТИПИ ПРОСТОРОВОЇ ОБДАРОВАНOSTІ	143
Кунгурцева Л.В. ТРЕНІНГ ЛІДЕРСТВА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ-СИРИТ	149
Лозова О.М. СПЕЦИФІКА РІЗНОМОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В ЕТНІЧНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ	156
Макух О.І. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕЖОВИХ СТАНІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	162
Медведева Н.В. РОЛЬ У ЯВІ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧOSTІ	170
Міщиха Л.П. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ДО ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	177

Мутіліна Л.М. ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	184
Найдьонова Л.М. МЕТОДИКА ІМПЛІЦИТНОГО ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО НАСТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ЩОДО ЄДНОСТІ УКРАЇНИ.....	191
Олексієнко С.Б. ОПТИМІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ.....	199
Остафійчук Т.В. ОСОБИСТІСНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КРЕАТИВНОСТІ.....	205
Павлик Н.В. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ДО ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	212
Петрус М.І. ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ФУНКЦІЙ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКАРІВ ТЕРАПЕВТІВ.....	219
Плохих В.В. ФИЛОСОФСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ВРЕМЕННОЙ РЕГУЛЯЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	226
Поклад І.М. КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ТАНЦЮ	237
Полякова А.С. НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО ПСИХОЛОГА А.П. НЕЧАЕВА	245
Попіль М.І. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДСЕСТЕР У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	249
Портницька Н.Ф. ІНВЕНЦІЙНІ ДІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	256
Рождественський А.А. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОЦЕСУ ЕМІГРАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ В УКРАЇНІ.....	261

Савенкова І.І. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК У СУБ'ЄКТІВ З НЕФРОЛОГІЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	267
Савиченко О.М. СТРАТЕГІАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В УТРУДНЮЮЧИХ УМОВАХ	274
Сапрыгина Н.В. ОБРАЗ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО В «ПЕСНЕ ПРО КУПЦА КАЛАШНИКОВА» М.Ю. ЛЕРМОНТОВА	281
Седих К.В. ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ ДІТЕЙ-ОРТОДОНТИЧНИХ ПАЦІЄНТІВ	287
Симоненко С.М., Грек О.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ КОМП'ЮТЕРНОГО ТРЕНІНГУ З РОЗВИТКУ ВІЗУАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ	295
Сторож О.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	304
Третьак Т.М. ДО ПИТАННЯ ПРО ТВОРЧЕ СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ	312
Царькова О.С. РИТМ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ	319
Чернобровкіна В.А. ОСОБИСТІСНА СВОБОДА ЛЮДИНИ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ЇЇ МЕНТАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ	325
Шаповалов Б.Б. МОТИВАЦІЯ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СПОРТИВНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ	334
Яланська С.П. ЛОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	341
НАШІ АВТОРИ	348

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ КОНСУЛЬТУВАННЯ

В статье рассматриваются научно-теоретические подходы к изучению проблемы моральной саморегуляции у подростков. Презентуются результаты экспериментального исследования морального поведения подростков. Раскрываются особенности консультативной работы с подростками с целью развития их моральной саморегуляции.

Ключевые слова: моральная саморегуляция, моральное поведение, индивидуальное консультирование, методы когнитивно-бихевиорального консультирования.

The article sees the scientific, theoretical approach to the study of the problem of the moral self-regulation at teenagers. The results of the experimental research of the moral conduct of teenagers are presented. The peculiarities of the individual consultative work with teenagers with the purpose of the development of their moral self-regulation come to light.

Keywords: moral self-regulation, moral conduct, individual advising, methods of the cognitive-behavioral advising.

Останнім часом у нашому суспільстві спостерігається вакуум духовності, який заповнюється націоналізмом, екстремізмом, релігійною ідеологією. Підлітки в сучасній ситуації опинилися в найбільш складному становищі, тому що їх актуальні потреби до самоствердження, самореалізації і самовдосконалення наштовхуються на відсутність розуміння та поваги з боку дорослої спільноти, яка мало звертає увагу на морально-духовне зростання підростаючого покоління. Така ситуація вимагає з боку навчально-виховних навчальних закладів різного типу (загальноосвітніх шкіл, гімназій, коледжів) планомірних і систематичних впливів на свідомість особистості підлітка. У зв'язку із цим актуальним завданням шкільного психолога в роботі з підлітками є використання комплексу консультативних методів, які сприяють розвитку й гармонізації їх моральної поведінки та саморегуляції.

Як зазначають вчені (Н.М. Апетик, О.Г. Власкін, Т.В. Кириченко, О.В. Толстих, С.Г. Якобсон), здатність до саморегуляції моральної поведінки виражається в таких властивостях особистості, як самостійність, активність, стійкість. Зростаюча здатність підлітків до моральної саморегуляції пов'язана з розширенням їх морального і практичного досвіду. Виконуючи різноманітні ролі, зіштовхуючись з різними людьми і неоднозначними вимогами, підлітки змушені робити різноманітні «вибори». Усе це стимулює в них розвиток моральних якостей і здібностей, змушує виробляти власну моральну позицію, робить їх більш стійкими і незалежними від випадкових впливів ззовні.

Г.М. Прихожан підкреслює суперечливість моральної саморегуляції в підлітковому віці. З одного боку, учень у цей період уже здатний ставити перед собою певні моральні цілі, керуватися у поведінці тими моральними нормами, які він вважає цінними, причому уміння реалізувати ці норми у поведінці набуває для нього самостійного значення. З іншого боку, відносний, релятивний характер цих норм, їх нестійкість перешкоджають формуванню справжньої моральної саморегуляції поведінки [9].

Як відмічає М.Й. Боришевський, у молодшому підлітковому віці (11-13 років) з'являється здатність до самостійної постановки переважно близьких цілей поведінки, до вироблення плану дій з урахуванням конкретних ситуацій. Потреба в саморегулюванні у молодших підлітків опосередковується усвідомленням залежності свого положення в класі від ставлення до

однокласників, до колективу в цілому. Тому помітно розширюється мотивація саморегулювання за рахунок зростання питомої ваги мотивів колективіського спрямування. У саморегулюванні поведінки старших підлітків спостерігається деяка нестійкість цього процесу, особливо в конфліктних ситуаціях. Старші підлітки в подібних ситуаціях схильні виявляти непослідовність і навіть беспринципність: відмовляються від прийнятого раніше рішення, можуть змінювати поведінкові цілі під дією сторонніх впливів тощо. Такі особливості саморегулювання поведінки зумовлюються тим, що у старшому підлітковому віці тільки-но починають формуватись моральні переконання [5].

Провідним у моральній поведінці, як зазначає В.К. Демиденко, є те, що підліток веде себе морально, або аморально, реагує позитивно чи негативно на ті чи інші явища не з причин сили обставин, а завдяки усвідомленню, прийняттю та оволодінню моральними нормами [7].

На думку Ю.Б. Бадалова і Р.А. Курбанова, для того, щоб підліток поведився відповідно до норм, особливо тоді, коли їх дотримання веде до відмовлення від своїх особистих інтересів, він повинен бачити альтернативні можливості поведінки в певній ситуації: або задовольнити свої інтереси на шкоду дотриманню моральних норм, або поводитися так, як вимагає моральна норма, яка, однак, вступає у протиріччя із власними інтересами. Розуміння наявності відразу двох можливостей поведінки стає першим кроком, який ставить підлітка перед необхідністю вибору. Вибір між належним і неналежним, моральними і аморальними мотивами приводить підлітка до стану амбівалентності почуттів та морального конфлікту [2].

Особистісний (моральний) вибір є показником, який інтегрує складові моральної самосвідомості особистості: здатність реально оцінювати власну поведінку, у тому числі її негативні аспекти; уміння адекватно сприймати думки й оцінки оточуючих і критично до них ставитися; активність у відстоюванні своїх моральних принципів; ставлення до проявів негативних моральних якостей; відповідальне ставлення до інших людей, до самого себе тощо.

Для вивчення особливостей особистісного (морального) вибору в підлітків, його якісних і кількісних характеристик використовувалася методика «Особистий вибір», розроблена І.Д. Бехом й адаптована для вивчення особливостей моральної поведінки підлітків І.С. Булах [3, 6]. У дослідженні приймали участь учні сьомих та восьмих класів середньої школи №24 м. Суми, всього 135 чоловік (з них 70 дівчини і 65 хлопця). Для якісного аналізу результатів, отриманих за допомогою методики, вибори підлітків були згруповані за наступними параметрами: 1) ситуації прояву самоосуду, самокритики; 2) рефлексія оцінок і ставлення до інших; 3) моральні почуття; 4) моральні якості; 5) моральне ставлення до зради, обману, критики інших; 6) моральна позиція до паління, вживання жаргону та сленгу; 7) особистісний вибір ідеального зразка поведінки.

Здатність до самокритики і самоосуду своїх неетичних вчинків – важлива характеристика самоконтролю і свідомої корекції власної поведінки. Самокритика можлива за умови уміння особистості усунути від своєї поведінки й оцінити себе з погляду власних нормативних установок. Дослідження дозволило з'ясувати, що дуже часто засуджують за свої негативні дії 5,1% і часто роблять це 38,5% підлітків, тобто менше ніж половина обстежених. Рідко вдаються до самоосуду 51,6% і ніколи цього не роблять 4,8% підлітків. Близькі кількісні показники отримано, коли підлітки співвідносять

неетичні вчинки не із собою, а із сторонніми особами. Близько 44,3% підлітків вважають, що в тих випадках, коли індивід робить негативні дії, він повинен засудити себе і сам призначити собі покарання; 18,3% учнів схильні у таких ситуаціях до самокритики, але вважають, що надалі надавати неетичним вчинкам особливого значення і тим самим обмежувати себе в чомусь не слід; 24,5% респондентів схильні до формального ставлення до самокритики і не готові до самоосуду; 12,8% підлітків у випадку здійснення неетичного вчинку взагалі не схильні до самокритики і самоосуду. Таким чином, отримані результати показали, що менше половини обстежених підлітків схильні до самокритики і самоосуду у випадку здійснення ними неетичних вчинків і більше половини – різною мірою не здатні до подібних переживань і дій.

Особистісний вибір у тих випадках, коли індивід впевнений у своїй правоті та справедливості прийнятих ним рішень або зроблених дій, залежить також від стійкості його моральних позицій. Вміння відстоювати свої погляди і вчинки, якщо особистість визначає їх як правильні для даної ситуації, є присутнім у поведінці далеко не кожної людини. На це впливають, з одного боку, загострене почуття справедливості, наявність сформованих моральних принципів, вміння протистояти думці групи й авторитетних осіб, категоричність, максималізм, з іншого – конформізм, боягузтво, обережність, байдужість, пасивність, безпринципність.

Відповіді підлітків показали, що в ситуаціях, коли вони впевнені у своїй правоті, думки інших людей мають для них різний ступінь значущості. У цих випадках 6,2% підлітків заперечують необхідність співвідносити свою поведінку з думкою інших людей; 27,1% менш категоричні, але швидше будуть виступати проти втручання інших людей у прийняті ними рішення і дії. Інші підлітки в різній мірі згодні, що думки оточення необхідно враховувати (погодилися з цією позицією 51,3% і цілком згодні з цією думкою 15,4% підлітків).

Щоб активно виступити на захист людини, навколо якої несправедливо складається негативна ситуація (обвинувачення, виявлення принизливого або зневажливого ставлення), потрібна не тільки впевненість у своїй правоті, але й мужність, принциповість, здатність зрозуміти почуття знехтуваного, зрілість почуття відповідальності тощо. У подібній ситуації 48,7% підлітків готові активно захищати скривджену людину, навіть на шкоду самому собі, незважаючи на можливі неприємності; 22,3% підлітків схильні до пасивного захисту, обмежуючись висловлюваннями про те, що не вважають цю людину винною. Така ж кількість підлітків (22,0% респондентів) не збирається висловлювати своє ставлення до того, хто постраждав, але постарается призупинити «розбирання», що виникло; 7,0% підлітків здатні зайняти позицію невтручання, тому що людина, проти якої виступає група людей, імовірно, щось зробила не так.

Неетичні вчинки, здійснені індивідом, викликають у нього різні переживання, спектр й інтенсивність яких може бути різним. Актуалізовані моральні почуття, які виникають, можуть бути пусковим чинником поведінки, а ставлення до них з боку особистості впливає на тактику та стратегію саморегуляції. Вони гальмують неетичну поведінку або практично не впливають на її продовження і реалізацію, не ставши провідною умовою особистісного вибору.

У самосвідомості підлітків, як показало дослідження, негативна оцінка оточуючими неетичного вчинку (пропонувалося уявити, що підліток не

поступився місцем у автобусі) викликає різні переживання. При цьому 45,4% підлітків відзначили, що відчували б почуття сорому; 26,7% – почуття вини; 16,1% – не відчували б почуття сорому і 11,7% – не почували б себе винними. Аналогічні тенденції відзначаються тоді, коли підліткам пропонується оцінити свої почуття після того, як вони усвідомили, що скривдили свого друга. Так, 49,4% підлітків відзначили, що їм було б соромно і вони зізналися б у цьому другу; 26,4% досліджуваних відчували б почуття вини й засудили б себе за це; 14,7% учнів постаралися б не виявити своїх почуттів і не надавати ситуації якого-небудь значення; 9,5% підлітків схильні до витиснення почуття незадоволеності собою.

Таким чином, три чверті підлітків при здійсненні неетичних вчинків схильні до переживання почуття сорому або вини, а в інших через слабку презентацію в моральній самосвідомості почуття вини і сорому рідко впливають на особистісний вибір і регуляцію моральної поведінки.

Ставлення особистості до власних і чужих негативних моральних якостей та до певних взаємин також є однією із складових особистісного вибору. Люди, схильні до обману, неправди, безвідповідальної поведінки, потайні у спілкуванні, здатні обмовляти інших і розпускати плітки, як правило, викликають обережність, осуд і навіть презирство. Прояви негативних моральних якостей власної особистості викликають різні варіанти ставлень у підлітків. Так, коли попросили виразити своє ставлення до ситуації, у якій підліток є джерелом збитку (зламав касету) свого товариша, 76,2% учнів відзначили, що чесно в цьому зізнаються і вибачаються; 13,2% респондентів – визнають свою вину, але намагатимуться знайти яке-небудь виправдання; 6,2% – будуть видумувати версію, яка їх виправдає; 4,4% підлітків обдурять друга і зроблять так, щоб він цього не помітив. Ставлення до власного лицемірства виявилось в такий спосіб: 37,7% підлітків вважають, що зможуть зайняти тверду позицію і сказати собі, що були неправі; 44,3% будуть переживати з приводу власної неправди, але прагнутимуть виправдати себе; 13,6% – намагатимуться ігнорувати гостроту переживань і зайняти нейтральну позицію; 4,4% – проігнорують ситуацію і витиснуть факт власного обману.

Зрада, особливо серед друзів, – неприємна, іноді драматична подія в житті підлітків. У зв'язку з цим усі підлітки сприймають зраду як негативне моральне явище, але по-різному трактують це поняття, що веде до різного реагування на його прояви. Так, 37,3% підлітків вважають, що зрада – це коли секрет, довірений близькій людині, стає відомим іншим людям; 19,4% учнів відзначають, що зрада полягає в тому, що людина, якій вірять, підводить свого друга; 13,9% респондентів розглядають зраду як мінливість поведінки («коли людині добре – друг з вами, погано – швидко зникає»); 29,4% підлітків розглядають зраду як схильність до лестоців і одночасно до нещирості й обмови своїх товаришів.

Потайність і нещирість – досить часті форми поведінки, які виявляються у спілкуванні. В їх основі можуть лежати різні мотиваційні стани й установки особистості: підозрілість, обережність, ворожість, страх перед викриттям або глузуванням, небажання ділитися з іншою людиною якоюсь важливою для неї інформацією. Ці якості сприймаються як вираження недовіри до співрозмовника, тому в підлітків ставлення до них розподілилося у такий спосіб: 32,6% учнів звертають на це увагу дуже часто, тому що це їх фруструє, 42,8% – іноді думають про це, 20,1% – звертають увагу на потайність і думають про це тоді, коли їх щось глибоко здивує, 4,4% – не схильні взагалі приділяти цьому увагу.

Важливим компонентом, що впливає на особистісний вибір, є ставлення підлітків до проявів девіантної поведінки, відхилень від загальноприйнятих соціальних стандартів і очікувань суспільства. Реальна поведінка багато в чому залежить від того, як елементи девіантної поведінки представлені в моральній самосвідомості підлітків і погоджені з їх системою цінностей. Оцінка деяких форм девіантної поведінки залежить від статі й віку. Наприклад, доросла людина, яка курить, не викликає осуду в більшості людей, але паління у підлітків 12-13 років сприймається негативно. Те ж певною мірою стосується і використання жаргону, сленгу, ненормативної лексики. Оцінка визначених форм поведінки залежить від їх відповідності стандартам і очікуванням соціального середовища, у зв'язку з цим цікавим є вивчення ставлень підлітків до паління та використання жаргону і сленгу.

Таким чином, проведене дослідження здатності підлітків до вибору між альтернативними формами моральної поведінки одного з критеріїв оцінки моральної самосвідомості дозволило зробити наступні узагальнення.

Особистісний вибір – заключний етап саморегуляції поведінки, який визначає ставлення людини до моральних ситуацій, які потребують від неї вирішень, певної тактики її дій і вчинків. Як показали результати методики, особистісний вибір залежить від домінуючих у самосвідомості підлітків моральних позицій і взаємин. На особистісний вибір впливають здатність індивіда критично ставитися до власних неетичних вчинків, уміння відстоювати моральні позиції, активно виступати на захист слабкої, беззахисної людини, сформованість почуття відповідальності; осуд таких негативних якостей, як схильність до обману, зрада другові, потайність і нещирість, лихослів'я, зловтіха.

Залежно від активності й стійкості особистісного вибору підлітків ми, виконуючи раніше поставлене завдання, виділили деякі характеристики рівнів моральної поведінки підлітків. Узагальнені характеристики рівнів моральної поведінки подані нижче.

Підлітки з *високим рівнем* (18,5%) моральної поведінки схильні до самокритики й осуду власних неетичних вчинків. Якщо вони впевнені у своїй правоті, то прагнуть залишатися незалежними, не пристосовуючись до поглядів і думок інших людей, активно захищають несправедливо скривджену людину. У тих випадках, коли їм самим доводиться робити неетичні вчинки, особливо, якщо це викликає осуд оточуючих, у них часто виникають докори совісті. У ситуації проявів власної безвідповідальності вони готові чесно зізнатися в цьому і згладити свою провину. Ознаки нещирості та потайності в поведінці інших людей сприймаються підлітками болісно, тому що це їх фруструє. Стосовно негативних моральних якостей і девіантних форм поведінки вони займають тверді позиції осуду.

Середній рівень моральної поведінки продемонстрований групою підлітків (71,1%), які рідко засуджують свої неетичні вчинки і вважають, що самокритика не повинна обмежувати їх подальшого життя. Навіть тоді, коли підлітки впевнені у своїй правоті, вони схильні до залежності від думок і поглядів інших людей. Під час виникнення ситуації несправедливого ставлення до іншої людини, підлітки не схильні до її активного захисту, а скоріше будуть намагатися допомогти владнати виниклий конфлікт. При негативній оцінці оточенням їх вчинків, вони рідко відчують почуття вини і сорому, у ситуації, коли підліток сам робить безвідповідальний вчинок, займають позицію, яка виправдовує його. Така ж поведінкова тактика можлива в ситуації, коли

підлітки вдаються до обману. Учні цієї групи в цілому схильні до осуду негативних моральних якостей, але, боячись вступати у пряму конфронтацію з їх носіями, протистоять їм пасивно, перекладаючи відповідальність на інших.

Низький рівень моральної поведінки відзначається у 10,4% підлітків, які не схильні до самокритики й осуду себе за неетичні вчинки. Вони конформні та, навіть почувавши себе правими, вважають, що думку групи варто обов'язково враховувати. У ситуації несправедливого ставлення до іншої людини (знайомого, товариша) вони займають позицію невтручання і, швидше за все, нічого на її захист вживати не будуть. При здійсненні неетичних дій і осуду за це з боку оточення, вони не відчують почуття сорому і вини, спокійно та байдуже ставляться до подібних ситуацій. Не виконуючи яких-небудь зобов'язань перед друзями, вони не звертають на це увагу, можуть легко обдурити друга, не відчуючи сорому або вини. Такі підлітки часто ігнорують факти власної неправди і намагаються зробити так, щоб це не було кому-небудь відомо. Ставлення до негативних моральних якостей у цій групі підлітків байдуже, вони їх чітко ще не диференціюють і не думають про них серйозно. Зіштовхуючись із девіантними формами поведінки, підлітки практично не перешкоджають їм, тому що вважають, що це їх не обходить.

З метою розвитку моральної саморегуляції, у ході консультативної роботи з учнями, нами використовувалися методи когнітивно-біхевіорального підходу, розробленого А. Еллісом, А. Беком, Д. Мейхенбаумом.

В індивідуальній роботі з підлітками, проводячи корекцію неадекватних форм поведінки в межах методу активного інструктування та внутрішнього самоінструктування, запропонованого Д. Мейхенбаумом, психолог навчав учнів аналізу ситуацій, планування рішення, контролю ходу виконання, кінцевої оцінки отриманого результату. Послідовність етапів корекційної роботи включала фазу моделювання (консультант ставить завдання і міркує вголос про те, що треба зробити, вирішує його), фазу спільного виконання завдання, фазу вербалізованого самостійного виконання підлітками дії і, нарешті, фазу «схованого» виконання завдання у внутрішньому плані. Таким чином, забезпечувалася інтеріоризація зовнішнього діалогу, який заміняв дезадаптивний, неефективний внутрішній діалог підлітка. Основними складовими цього діалогу були питання, власне кажучи, завдання і відповіді на них, які виконували функції планування рішення, інструктування з метою керування виконанням, репліки самосхвалення, використані для самопідтримки і подолання фрустрації («У тебе все вийде!», «Не хвилюйся, все добре, тримай себе в руках»), оцінні висловлювання, які виконували функцію самопідкріплення («Ти все робиш правильно», «Молодець, що ти зробив це!»). Цей метод когнітивного тренування значною мірою впливав на креативність мислення, розвивавши загальну здатність до вирішення проблемних ситуацій за рахунок розвитку вмінь специфізувати завдання, висувати і верифікувати альтернативні варіанти її рішення.

Як відомо, головним компонентом моральної саморегуляції є самоконтроль. У роботі з підлітками, які мали низькі показники рівня самоконтролю, ми застосовували метод «Оволодіння послідовним систематичним самоконтролем», який починали з вивчення поведінкової схеми і тренувань з виконання найбільш простих, неproblemних поведінкових актів [28]. Наприклад, на консультацію звернувся підліток Олексій К., який скаржився на конфлікти з вчителями через те, що вони начебто необгрунтовано до нього присікаються. У конфліктних ситуаціях підліток виявляв емоційну

нестриманість, що поглиблювало ситуацію. Нашим завданнями було: 1) пояснити правила шанобливої поведінки у стосунках з дорослими; 2) правила гідної поведінки у конфліктній ситуації; 3) розвинути навички самоконтролю. Для реалізації останнього завдання ми використовували метод «Оволодіння послідовним систематичним самоконтролем». Відпрацювання навичок самоконтролю починалося із засвоєння тригера оптимальної поведінки – слів, фраз, образу, що візуалізується, жестів і т.п., які підліток довільно «включав» у потрібний момент. Далі, для формування і закріплення навичок самоконтролю, учень вчився послідовно запитувати й інструктувати себе: 1) «Що зараз зі мною відбувається?»; 2) «Чого я дійсно хочу зараз?»; 3) «Що я раніше робив, щоб досягти того, чого дійсно хочу зараз?»; 4) «Що зараз дозволяють мені зовнішні умови і мої ресурси?»; 5) «Як співвідносяться досвід і реальність?»; 6) «Мій план, вибір – ... Прогноз – ... Я дозволяю собі – ...»; 7) «Я дію і цілком контролюю свої думки, слова, інтонації, стан тіла, подих, міміку, м'язовий тонус, рухи»; 8) «Я цілком контролюю процес досягнення мети і регулюю свій стан»; 9) «Результат – ... Оцінка – ..Висновок – ... Рішення про припинення або поновлення діяльності при досягненні мети – ...»; 10) «Інформація в архів пам'яті – ...». Цей метод допоміг підлітку навчитися бути стриманішим, передбачати наслідки власних дій.

У процесі індивідуального консультування ми акцентували увагу підлітків на ефективності моральних вчинків, тому відпрацювали навички соціально прийнятої поведінки. Підліткам пропонувалося згадати й описати ситуації, пов'язані з моральним вибором, у яких виявлялися їх моральні якості, за що вони були «нагороджені» іншими людьми. Консультант акцентував увагу на одержанні соціального визнання з боку інших людей (схвалення оточення, позитивна репутація, можливість успішної реалізації цілей, запобігання агресивній поведінці на свою адресу і внаслідок цього підвищення самооцінки) як відповідь на ввічливу поведінку. Психолог-консультант знайомив підлітків із правилами ввічливої поведінки, яка сприяла поліпшенню взаємин з оточення.

Для розвитку соціальних навичок у підлітків у практиці шкільного консультування широко використовували метод репетиції поведінки та програвання ролей [4, 8]. Репетиції поведінки містили у собі багаторазові перевірки й навчання підлітків різноманітних реакцій, які могли знадобитися їм у складних ситуаціях. Необхідно зазначити, що підлітки були здатні програвати ситуації, використовуючи уяву.

Для розвитку вольових процесів ми застосовували метод «тренування наполегливості», який вчив підлітка відстоювати свої права, переборюючи пасивність, почуття безпорадності й одночасно вчив звертати увагу на бажання і почуття інших людей [1]. Тренування наполегливості проходило протягом двох фаз: дії і планування. На першій фазі при тренуванні наполегливості перед психологом поставало завдання детально вивчити поведінку підлітка та її наслідки. При цьому використовувалися питання, рольові ігри та перелік альтернатив поведінки, щоб додати поведінці підлітка більшу наполегливість і допомогти йому досягти бажаного. Психолог з'ясував конфронтацію між дійсним та ідеальним станом, а коли ставали очевидними їх взаємопротиріччя – переходив до фази планування, яка орієнтована на майбутнє, при цьому використовував навички впливу: директиви, поради, заохочення.

Таким чином, індивідуальне консультування підлітків займає важливе місце в роботі шкільного психолога, саме при такій формі роботи психолог може зрозуміти моральні переконання, почуття, які впливають на їх поведінку.

У консультативній роботі з підлітками з неконструктивними, дисфункціональними переконаннями, які зумовлюють викривлення в моральній самосвідомості підлітків, допомагають методи когнітивно-біхевіорального консультування. Отже, використовувані нами індивідуальні методи консультативної роботи з підлітками сприяли розвитку їх життєвих цінностей і моральних орієнтирів у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айви А., Айви М., Саймэк-Даунинг Л. Психологическое консультирование и психотерапия. Методы, теории и техники: практическое руководство. – М.: Психологический колледж, 1999. – 487 с.
2. Бадалов Ю.Б., Курбанов Р.А. Особенности понимания детьми альтернатив поведения в ситуации морального выбора // Психологические особенности личности школьника: Сб. науч. тр. / И.В. Дубровина (отв. ред.). – М.: изд. АПН СССР, 1983. – С. 80-84.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К.: Україна– Віта, 1995. – 202 с.
4. Біхевіорально-когнітивна психотерапія дітей і підлітків / Под общ. ред. проф. Ю.С. Шевченко. – СПб.: Речь, 2003. – 552 с.
5. Боришевський М.Й. Розвиток морального саморегулювання поведінки учнів // Психологія: Респ.науч.-метод.сб. / НІІ психології. – К.: Рад. шк., 1985. – Вып. 24. – 119 с.
6. Булах І.С. Нівелювання превентивних бар'єрів у процесі особистісної психодіагностики підлітків // Психологія: Зб. наук праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. – Вип.3(6). – С. 153-160.
7. Демиденко В.К. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для класних керівників, вихователів і вчителів / МО України. – К.: ІСДО, 1995. – 40 с.
8. Нельсон - Джоунс Р. Теория и практика консультирования – СПб.: Питер, 2001. – 464 с.
9. Прихожан А.М. О возрастном подходе в нравственном воспитании детей // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 143-149.

Бажанюк В.С. (м.Київ)

РЕАЛІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ

В статтє представлен анализ методоу и форм обучения одаренной молодежи, которые используются в отечественной и зарубежной практике. Предложено психологическое обоснование внедрения таких технологий и методика диагностики уровня удовлетворенности организацией учебного процесса одаренными учащимися.

Ключевые слова: одаренные ученики, формы и методы обучения.

Form and methods training of analyses gifted youth use in our and foreign practice are presented. Psychological basement of such technologies are offered. Diagnostic method level satisfaction organising of teaching process gifted students are offered.

Keywords: gifted student form and methods teaching.

В психологічній та педагогічній науці відомі чисельні дослідження, які стосуються організації навчання обдарованої молоді. Особливе місце в цьому контексті займає пошук форм та методів навчання науково обдарованої молоді у природничій сфері.

Метою нашого дослідження є вивчення активних форм та методів навчання, які сприяли б розвитку дослідницьких вмінь обдарованої молоді у сфері фізики та біології.

Наукове видання

АКТУ АЛЬНІПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ

Том 12

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ

Випуск 6

Збірник наукових праць
За редакцією В.О. Моляко

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.
За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор.

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку Формат 60x90/16. У м. друк. арк. 18.0.
Обл. вид. арк. 22.0. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman. Зам. 306. Наклад 100.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua